

Довгань Олексій Валентинович
кандидат філологічних наук,
провідний бібліограф Наукової бібліотеки
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
A_dovgan@list.ru

Шубенкова Тетяна Миколаївна
директор Наукової бібліотеки
Дипломатичної академії України при
Міністерстві закордонних справ України

ЯВИЩЕ ЧЕРНЕЦТВА У КОНТЕКСТІ САКРАЛЬНОГО СМISЛУ

Мета роботи. Робота присвячена дослідженню впливу візантійської, греко-православної культури, зокрема монастирської, на становлення духовності в історії України. Також розглянуто специфіку і значення чернецтва як духовно орієнтованої соціальної організації, що функціонує на тлі складної соціально-економічної еволюції європейського суспільства, у контексті сакрального смислу. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні компаративного, історико-логічного методів. **Наукова новизна** роботи полягає в соціально-філософському аналізі впливу візантійської, греко-православної культури, зокрема монастирської, на становлення духовності в історії України в контексті сакрального смислу. **Висновки.** Сакральний смисл не є сукупністю номінованих мовних одиниць, що структуровані своїм значенням, це духовне джерело, яке дає можливість переоцінити, пережити тощо своє життя віруючому, змінивши свою мовну картину світу, а відтак і світосприйняття. Перспективою окресленого дослідження є збільшення ролі духовної, а не матеріальної частки життя окремого індивідуума через дослідження механізмів функціонування сакрального смислу. Це дасть змогу актуалізувати механізми взаємодії індивідуальності й релігії у контексті сучасності, збагативши актуальну матеріальну культуру вічними духовними цінностями.

Ключові слова: смисл, сакральний смисл, чернецтво, духовність, життя монастирське.

Довгань Олексій Валентинович, кандидат філологічних наук, ведучий бібліограф Научної бібліотеки Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв; Шубенкова Тетяна Миколаївна, директор Научної бібліотеки Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України

Явление монашества в контексте сакрального смысла

Цель работы. Работа посвящена исследованию влияния византийской, греко-православной культуры, в частности монастырской, на становление духовности в истории Украины. Также рассмотрена специфика и значение монашества как духовно ориентированной социальной организации, функционирующей на фоне сложной социально-экономической эволюции европейского общества, в контексте сакрального смысла. **Методология** исследования состоит в применении компаративного, историко-логического методов. **Научная новизна** работы состоит в социально-философском анализе влияния византийской, греко-православной культуры, в частности монастырской, на становление духовности в истории Украины в контексте сакрального смысла. **Выводы.** Сакральным смыслом не является совокупностью номинированных языковых единиц, структурированных своим значением, это духовный источник, позволяющий переоценить, пережить и так далее свою жизнь верующему, изменив языковую картину, а значит и мировосприятие. Перспективой очерченного исследования является увеличение роли духовной, а не материальной части жизни отдельного индивидуума посредством исследования механизмов функционирования сакрального смысла. Это позволит актуализировать механизмы взаимодействия индивидуальности и религии в контексте современности, обогатив актуальную материальную культуру вечными духовными ценностями.

Ключевые слова: смысл, сакральным смыслом, монашество, духовность, жизнь монастырская.

Dovgan Aleksey, candidate of Philological Sciences, leading bibliographer of the Scientific library of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts; Shubenkova Tat'jana, director of the scientific library of the Diplomatic Academy under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

Phenomenon of monasticism in the sacred sense context

Objective. The work deals with the influence of the Byzantine, and Greek-Orthodox culture, in particular the monastery culture, on the development of spirituality in the history of Ukraine. The specificity and significance of monasticism are studied as spiritually oriented social organization that operates against the background of a complex socio-economic evolution of European society, in the context of sacred sense. The **methodology** of the study consists in the use of comparative, historical and logical methods. **Scientific novelty** of the work lies in the socio-philosophical analysis of the influence of the Byzantine, and Greek-Orthodox culture, in particular the monastery culture, on the development of spirituality in the history of Ukraine in the context of sacred sense. **Conclusions.** Sacred sense is not a set of denominated linguistic units structured by its value. It is a spiritual power, allowing a believer to overestimate, and

to live through his or her life, changing the language pattern, and hence the perception of the world. The perspective outlined by the study is to increase the role of the spiritual, not the material part of the life of an individual by examining the mechanisms of functioning of the sacral sense. It will help to update the mechanisms of interaction of personality and religion in the context of the present, enriching the actual material culture with the eternal spiritual values.

Keywords: sense, sacral sense, monasticism, spirituality, monastic life.

Постановка проблеми. Тиск глобальної культури, який відчувають не лише представники фінансової еліти, а й широкі верстви населення, помітний для кожного, хто замислюється над змінами, наявними у всіх сферах життя країни, в тому числі культурній й духовній як її складовій. Суспільство з однорідної структури перетворюється на зібрання окремих незалежних індивідів, об'єднаних економічними відносинами. Тобто для сучасного суспільства характерним стає індивідуалістичний напрям розвитку, який проявляється у прагненні до актуалізації свого «Я» здебільшого за рахунок пригнічення «Я» інших або відособлення від них. В цьому контексті особливо важливими стають явища, які не протиставляють існування індивідуумів одне одному, а навпаки – кооперують окремі людські особистості, згуртовуючи їх навколо спільного смислу або низки смислів.

На жаль, священне і мирське у сучасному суспільстві дедалі більше віддаляються одне від одного: прагнення до збагачення, отримання задоволення, підвищення свого соціального статусу, домінування особистих інтересів попри все – основні складники сучасної споживацької психології, яка вже давно сформувалася у країнах Західної Європи та Америки. За умов ринкових відносин споживацька психологія стає панівною і в Україні, відбувається зміна ціннісних орієнтирів основних верств населення. Закономірно, що окреслені процеси потребують певної соціальної компенсації, яку можна спостерігати на прикладі розвитку релігійної сфери, а саме – чернецтва, зокрема православної церкви. Отже, церква, як носій сакрального смислу є, певною мірою, компонентом культури, що несе у своїй природі її специфіку та особливості побутування.

Найважливіша функція останньої (культури), за Р. Руповою, полягає в тому, що вона виражає смисл людського існування [16, 347], а правильніше – його смисли, причому соціально детерміновані. Тобто культура виступає не тільки як матеріальна субстанція (те, що існує самостійно), а й як духовна еманация (в філософії – концептуальний термін, що позначає походження Універсуму (Всесвіту) через витікання його з позамежного першопочатку, Єдиного (Божества)). Саме тому не дивно, що релігія завжди була і є компонентом культури, постулюючись як вищий духовний злет індивідуума.

Природно, що у суспільстві, ментальність якого протягом більше тисячі років формувалась на основі християнської, а саме греко-православної, візантійської культури і канонів східної Церкви, встановилися міцні культурно-релігійні зв'язки, які виявились на самому початку становлення християнського віровчення на Русі. Показово, що християнське вчення, яке визначило перехід світової культури на новий духовний рівень, дало змогу сформулювати такі поняття, як моральна і духовна краса. Краса матеріальна, що сприймається чуттєво, тлумачилась і репрезентувалась двоїсто, як відблеск і результат божественної творчості з одного боку, і як джерело чуттєвих жадань й помислів – з іншого (за О. Олейніковою) [12, 16]. Тут варто зазначити, що християнство сформулювало не стільки поняття моральної та духовної краси, скільки концепти цих явищ, тобто детермінанти смислів. Зрозуміло, що, крім опанування самих смислів, віруючий отримав смислорозрізнавальну здатність до розшарування останніх, сприйняття продуктів, близьких до ідей релігійної спільноти, в основі якої лежать цінності прямо протилежні споживацьким. Зростає певний прошарок населення, який відчуває органічну потребу у поверненні до своїх споконвічних духовних орієнтирів та локалізацію й подальше відторгнення смислів чужорідної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сакрального смислу тією чи іншою мірою була представлена у працях: арх. Августина (Нікітіна) [1], М. Бердяєва [2], М. Бібікова, Є. Болховітінова [3], А. Буділович, А. Галушко [4], А. Джумаєва, К. Затуліна, О. Конявської, І. Кріари-Катрані [7], І. Ломачинської [9], І. Мейендорф [10], О. Олейнікова [12], О. Петров [13], Р. Рупова [16], А. Сімонова, І. Смолич [17], Н. Тальберг [18], Г. Флоровського [19], О. Чернухіна, арх. Володимира (Швеця), А. Шмемана [20], М. Яременко [21] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є спроба зробити соціально-філософський аналіз впливу візантійської, греко-православної культури, зокрема монастирської, на становлення духовності в історії України. Предметом – специфіка і значення чернецтва як духовно орієнтованої соціальної організації, яка функціонує на тлі складної соціально-економічної еволюції європейського суспільства, принципово змінюючи ціннісні орієнтири особистості.

Виклад основного матеріалу. Природно, що кожна нація має свою культурно-ментальну «візитівку», яка дає уявлення про систему цінностей і пріоритетів народу, виділяє його серед світового культурного оточення. Для України такою особливістю стала її духовна монастирська практика, яка дала могутній поштовх для розвитку не лише всіх культурних жанрів: архітектури, живопису, скульптури,

музики – але й зумовила специфічний спосіб життя, що сформував українську національну самосвідомість (за І. Ломачинською) [9, 5]. «Барометром» і «маяком» одночасно у духовному сенсі для різних соціальних верств як в українському, так і в будь-якому християнському суспільстві, завжди виступало чернецтво як осередок сакрального смислу. Як соціокультурне явище можна розглядати його (сакральний смисл), як альтернативну форму, що забезпечує стабільність існування всієї соціальної системи суспільства, адже характер його побутування ніколи не набував рис девіацій (відхилень від суспільних норм, що призводять до патогенних наслідків).

Як осередок християнського максималізму у вірі й житті, чернецтво виникло на теренах України, маючи доволі широке підґрунтя. Основою для нього було глибоке вродження християнства в повсякденне життя людей і впливання на обрядову, ритуальну складову їхнього життя. Між зовнішніми ознаками благочестя й змістом віри (власне, сакральним смислом) неминуче мав утворитися розрив, який спонукав тих, хто хотів вести благочестивіший спосіб життя, зберігаючи смисл у своєму серці, шукати усамітнення. Логічно, що прикладом жаданого способу життя могли бути візантійські сповідники православ'я, які у часи іконоборства рятувалися у печерах Таврії і Криму (за О. Шмеманом) [20, 144, 255].

Закономірно, що зв'язки, що усталилися між руською і грецькою сторонами, мали не тільки ідеальний (смісловий) початок, а й практичний (емпіричний). По-перше, створення кириличної абетки рівноапостольними монахами з Солуні Кирилом і Мефодієм, які заклали основи слов'янської писемності для запису перекладного християнського вчення Євангелія й Божественної літургії. По-друге, хрещення Русі князем Володимиром у 988 році нашої ери, в результаті чого відбулося загальне укріплення греко-руських відносин. Після цього на території Русі влаштувалися вчені, священнослужителі й досвідчені майстри з Греції, які стали навчати русичів іконопису, мистецтву вишивання, золотій й срібній справі для виготовлення церковного начиння і архітектурним канонам для будівництва перших храмів (за Є. Болховітіним) [3, 199]. Отже, відбулося переосмислення світосприйняття, базоване на відході від поганської національно-ментальної картини світу, становлення нового сакрального смислу на території Русі, який потребував формального вираження свого змісту – окреслене церковне начиння, одяг, структура богослужбових відправлень тощо. Однак його побутування було ускладнене протиставленням уламкам язичницького спадку, які згодом були асимільовані християнством як його компоненти. Русько-грецькі міжнародні зв'язки поглиблювались, стратифікуючись (розшаровуючись) на культурну, політичну, економічну тощо площини. Візантійські клірики й дипломати постійно відвідували Русь, а російські паломники й купці бували у Візантії й інших центрах середньовічного Сходу. Тому не дивно, що більша частина літературно-церковних і світських творів була відома русичам в перекладах з грецької. Візантійські майстри прикрашали церкви й вчили місцевих іконописців (за О. Галушко) [4, 516], а грецькі твори стали еталоном для наслідування, продукуючи розвиток місцевих (руських) форм. Так, типовою була ситуація, коли ідеї, викладені в оригінальній руській літературі мали бути підкріплені візантійськими творами, будучи без них неповноздатними.

Якщо говорити конкретно щодо України, то першим відомим перекладом канонічного євангельського тексту українською літературно-писемною мовою, є національна святиня нашої держави, видатна пам'ятка української писемної культури – Пересопницьке Євангеліє (1556-1561), яке символізує історичні корені української духовності. Адже рукопис починав своє життя у Дворецькому монастирі князів Заславських і пізніше робота над ним продовжувалась в Пересопницькому монастирі (село Пересопниця Рівненської області).

Чернецтво було виразником сакрального смислу, що репрезентувався не тільки літературно. Монастирям належить головна роль у збереженні всієї сакральної культури народу. За свідченням Іпатієвського літопису, перші монастирі з'являються в кінці XI ст. Наприкінці XII ст. на Русі вже існувало до 70 монастирів, лише в Києві їх було до 17. Основою чернечого життя у православній традиції була праця. Займаючись різними промислами, ченці вимінювали власну продукцію на провізію, предмети побуту та необхідне знаряддя. Займалися переважно городництвом, садівництвом, виготовленням проскурок та церковного вина, збиванням олії, плетінням, прядінням тощо. Певного поширення у чернечому середовищі набули народні знання, першою чергою, з медицини.

На сучасне монастирське життя в Україні впливають ті трансформації, які відбуваються у всіх релевантних сферах суспільних взаємовідносин. Це пов'язане з тим, що чернець несе на собі печатку свого часу з притаманними йому хворобами, тілесними і духовними, як і будь-яка світська людина. Але на ньому вони помітні особливо яскраво. У свідомості соціуму, людина, яка принесла чернечі обітниця послуху, дівоцтва, безкорисливості або відмовилась від будь-яких стосунків зі світом не має право на недосконалість. Далеко не кожному спадає на думку, що шлях до досконалості лежить через роки подвижницького життя у бідності, простоті, праці, пості, молитві і різного роду самообмежень з благословення духівника.

У цьому контексті зрозуміло, що сумісне втримання чернечої братії формує особливий вид аскетичного співжиття, яке позбавлено пристрастей в тому числі і по відношенню один до одного і проникне чистотою любові до ближнього. Велике значення у ньому має послух духовно досвідченим подвижникам, а також іншій братії відповідно до існуючої ієрархії, що і є послухом Богу.

Християнський (православний) вибір, зроблений Руссю в X столітті, визначив вектор русько-грецьких відносин на подальші століття. Ці відношення розвивалися протягом тисячоліть й пройшли декілька етапів. Перший з них характеризується комплексом усіх можливих контактів: економічних, культурних, політичних, династичних, релігійних тощо. XIII століття виявилось важливим рубежем, коли прямі русько-грецькі зв'язки помітно мінімізувалися, а їх зміст поступово звівся до паломництва зі сторони руських земель і внутрішньо церковним відношенням Всесвітньої Патріархії. Разом з тим, руські землі демонструють дивовижний феномен, коли в умовах ослаблення безпосередніх зв'язків на них значно зростає ментальна залежність від Візантії як оплоту православного світу [6, 45]. Першою чергою це призвело до комплексу меншовартісності сакрального смислу, що походить з руської землі, на користь грецького: так, іманентний (притаманний природі самого предмету, внутрішній) смисл намагає низку заломлень особистості, створюючи, власне, патос (за Аристотелем – зміну будь-якого предмета під тиском зовнішніх впливів, що не зачіпають його суті) її свідомості.

Висновки. Можна зробити висновок, що будь-який смисл (сакральний зокрема) є детермінантою довільної сфери людського життя. При цьому первинною з усіх сфер виступає релігія як соціальна, психологічна, філософська тощо складова, що виступає з об'єднуючою роллю у житті індивідуума, роблячи його життя наповненим благодаттю. Сон розуму породжує чудовиськ: у такому сенсі смисл постає світлом, що змушує їх триматися в тіні. Відтак, сакральний смисл – не є сукупністю номінованих мовних одиниць, що структуровані своїм значенням, це духовне джерело, яке дозволяє переоцінити, пережити тощо своє життя віруючому, змінивши свою мовну картину світу, а відтак і світосприйняття.

Свого роду кузницею світового значення справжнього чернечого духу для вселенського Православ'я є монастирська республіка Афон, Свята Гора, яка існує більше тисячі років і з 1926 року є автономною частиною Греції. Це місце на землі з абсолютним мінімумом щодо зв'язків зі світом і суспільством й безмежними духовними спрямуваннями, природна модель соціуму з встановленими цінностями, а також – складна, закрита соціальна система.

Життя ченців на Святій Горі – це труд і молитва, воно цілком присвячено служінню Богу відповідно до уставу. У вільний від молитов час ченці Афону працюють на землі, доглядають худобу, вивчають писання святих отців православної церкви, пишуть ікони. Прочани називають афонські монастирі музеями візантійської доби, бо це цілі фортеці з неприступними для ворогів стінами, побудовані на гірських уклоних невимовної краси. У монастирях до сьогодні зберігаються найбільш важливі християнські реліквії, унікальні зібрання стародавніх книг, церковного начиння, безцінних фресок і мозаїк. Лише дотик до унікальної спадщини Святої Гори робить людей глибокими, справжніми, простими, щирими і людяними, тими, хто перевищив буденну людську логіку і зробив крок до Небесного. Сьогодні чернеча автономна республіка, як ніколи, потребує захисту від марної туристської цікавості і технічних новацій, які розхитують її підвалини, шкодять віковим традиціям, порушуючи тим самим стабільність цієї унікальної соціальної системи, роль якої для православного світу, зокрема православної України, переоцінити неможливо.

На початку третього тисячоліття християнської ери накопичились нові проблеми, що потребують осучасненого усвідомлення через переосмислення культуруотворюючої ролі християнства у сучасних умовах (за І. Кріарі-Катрані) [7, 347]. У такому сенсі первинною перспективою окресленого дослідження є збільшення ролі духовної, а не матеріальної частки життя окремого індивідуума через дослідження механізмів функціонування сакрального смислу. Це дозволить актуалізувати механізми взаємодії індивідуальності і релігії у контексті сучасності, збагативши актуальну матеріальну культуру вічними духовними цінностями.

Література

1. Августин (Никитин), арх. Афон и русская православная церковь (обзор церковно-литературных связей) : [электронный ресурс] / арх. Августин (Никитин) // Богословские труды: научно-богословский журнал РПЦ, выпускаемый Издательством Московской Патриархии. – Режим доступа: http://www.btrudy.ru/resources/BT33/76_Augustin.pdf.
2. Бердяев Н. А. Дух и реальность : [электронный ресурс] / Н. А. Бердяев // Предание.ru: благотворительный фонд. – Режим доступа: <http://predanie.ru/berdyayev-nikolay-aleksandrovich/book/69675-duh-i-realnost/#toc10>.
3. Болховітінов С., митрополит. Вибрані праці з історії Києва / С. Болховітінов; упор., вст. ст. та додатки Т. Ананьєвої. – К.: Либідь – ІСА, 1995. – С. 271–392.
4. Галушко А. Ю. Святая гора Афон как элемент балканской дипломатии России в конце XIX – начале XX века / А. Ю. Галушко // Актуальные проблемы внешней и внутренней политики Российской Федерации. – 2014. – Вып. 23. – С. 34–43. – Библиогр.: 14 назв.

5. Жития святых, изложенныя по руководству Четых-миней на русаком языке св. Димитрия Ростовского. Кн. 3. – К.: Изд. Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 1998. – 831 с.
6. Киево-Печерская Лавра : [электронный ресурс] // Святая Гора Афон «Αγιο Όρος Αθως»: информационный портал Святой Горы, иконы, фото, молитвы, акафист, монастыри, паломничество, старцы, святые. – Режим доступа: <http://www.isihazm.ru/?id=816>.
7. Криари-Катрани И. Культурные отношения России и Греции. История российско-греческих отношений и перспективы их развития в XXI веке : посвящается 180-летию установления дипломатических отношений между Россией и Грецией / Криари-Катрани И. // Материалы конференции, Афины; Москва: РФК-Имидж Лаб, 2008. – С. 199–206.
8. Лествица : [электронный ресурс] // Православная энциклопедия Азбука веры. – Режим доступа: http://azbyka.ru/otechnik/loann_Lestvichnik/lestvitsa-ili-skrizhali-dukhovnye/.
9. Ломачинська І. М. Монастирі України / І. М. Ломачинська. – К.: Балтія-Друк, 2015. – 208 с.
10. Мейендорф И., прот. Византия и Московская Русь: Очерк по истории церковных и культурных связей в XIV веке. Париж: YMCA-PRESS, 1990, 227 с.
11. Монастыри и скиты Афона – общие понятия : [электронный ресурс] // Святая Гора Афон «Αγιο Όρος Αθως»: информационный портал Святой Горы, иконы, фото, молитвы, акафист, монастыри, паломничество, старцы, святые. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://www.isihazm.ru/?id=503>. – Название с экрана.
12. Олейникова Е. А. Культурно-эстетические традиции Византии в основе православного средневекового искусства. «Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки / Олейникова Е. А. // Электронный сборник статей по материалам XVII студенческой научно-практической конференции, Новосибирск: Изд-во «Сибак», 2014, С. 15–21, Библиогр.: 5 назв.
13. Петров А. Е. Русско-греческие связи в XIV в. : идеология и повседневность. История российско-греческих отношений и перспективы их развития в XXI веке : посвящается 180-летию установления дипломатических отношений между Россией и Грецией. Материалы конференции, Афины; Москва: РФК-Имидж Лаб, 2008, С. 45–50.
14. Повесть временных лет. Год 6545 (1037) / текст: Д. С. Лихачева; пер. Д. С. Лихачева, Б. А. Романова; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – М.-Л., 1950.
15. Пространный христианский катехизис – Пространный христианский катехизис Православной Кафолической Восточной Церкви. – М., 1909.
16. Рупова Р. М. Духовная традиция Восточного христианства: социально-философский ракурс / Рупова Р. М. // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 82. – С. 347–351, Бібліогр.: 17 назв.
17. Смолич И. К. Русское монашество : [электронный ресурс] / И. К. Смолич // Православная энциклопедия Азбука веры. – Режим доступа: http://azbyka.ru/otechnik/Igor_Smolich/russkoe-monashestvo/.
18. Тальберг Н. Д. История церкви / Н. Д. Тальберг. – М.: Общество любителей православной литературы, 2007. – 924 с.
19. Флоровский Г. В., прот. Христианство и цивилизация : избранные богословские статьи / Г. В. Флоровский. – М., 2000. – С. 218–227.
20. Шмеман А. Исторический путь православия : [электронный ресурс] / А. Шмеман // Предание.ру: благотворительный фонд. – Режим доступа: <http://predanie.ru/lib/book/68235/>. – Название с экрана.
21. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. / М. Яременко. – К.: Вид. Дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. – 304 с.

References

1. Avgustin (Nikitin) (2015). Afon i russkaja pravoslavnaia cerkov' (obzor cerkovno-literaturnyh svjazej). Bogoslovskie trudy: nauchno-bogoslovskij zhurnal RPC, vypuskaemyj Izdatel'stvom Moskovskoj Patriarii. Retrived from http://www.btrudy.ru/resources/BT33/76_Avgustin.pdf [in Russian].
2. Berdjaev, N. A. (1937). Duh i real'nost'. Predanie.ru: blagotvoritel'nyj fond. Retrived from <http://predanie.ru/berdyaev-nikolay-aleksandrovich/book/69675-duh-i-realnost/#toc10> [in Russian].
3. Bolhovitinov, S. (1995). Vibrani praci z istorii Kieva. Kyiv: Libid' – ISA [in Ukrainian].
4. Galushko, A. Ju. (2014). Svjataja gora Afon kak jelement balkanskoj diplomatii Rossii v konce HИH – nachale HИH veka. Aktual'nye problemy vneshnej i vnutrennej politiki Rossijskoj Federacii. – 2014. – Vyp. 23. – S. 34–43 [in Russian].
5. Zhitija svjatyh, izlozhennija po rukovodstvu Chet'ih-miniej na rusakom jazyke sv. Dimitrija Rostovskogo (1998). Kn. 3. Kyiv: Izd. Svjato-Uspenskoj Kievo-Pecherskoj Lavry [in Russian].
6. Kievo-Pecherskaja Lavra. Svjataja Gora Afon «Αγιο Όρος Αθως»: informacionnyj portal Svjatoj Gory, ikony, foto, molitvy, akafist, monastyri, palomnichestvo, starcy, svjatyje. Retrived from <http://www.isihazm.ru/?id=816> [in Russian].
7. Kriari-Katrani, I. (2008). Kul'turnye otnoshenija Rossii i Grecii. Istorija rossijsko-grecheskikh otnoshenij i perspektivy ih razvitiya v HИH veke : posvjashhaetsja 180-letiju ustanovlenija diplomaticheskikh otnoshenij mezhdru Rossiej i Greciej. Materialy konferencii, Afiny; Moskva: RFK-Imidzh Lab [in Russian].
8. Lestvica. Pravoslavnaia jenciklopedija Azbuka verы. Retrived from http://azbyka.ru/otechnik/loann_Lestvichnik/lestvitsa-ili-skrizhali-dukhovnye/ [in Russian].
9. Lomachins'ka, I. M. (2015). Monastiri Ukraini. Kyiv: Baltija-Druk [in Ukrainian].
10. Mejdendorf, I. (1990). Vizantija i Moskovskaja Rus': Oчерk po istorii cerkovnyh i kul'turnyh svjazej v HИV veke. Parizh: YMCA-PRESS [in Russian].